

główne daty z życia Jezusa Chrystusa. Urodził się On najprawdopodobniej w latach 8—7 p.n.e., przyjął chrzest od Jana i rozpoczął nauczanie na przełomie lat 27/28, a ukrzyżowany został 7 kwietnia 30 roku. Te daty są daleko prawdopodobniejsze od innych proponowanych i mogą śmiało być użyte przy głoszeniu Ewangelii, w katechezie i duszpasterstwie¹⁷.

Zestawianie ze sobą szczegółów dających wgląd w chronologię życia Jezusa przypomina układanie mozaiki. Łącznie tworzą one jednak logiczną i poprawną całość, potwierdzając wartość źródeł, z których je zaczerpnięto. Uderza zwłaszcza to, że zarówno w przypadku daty narodzin jak śmierci Jezusa niezależne sposoby rozumowania oparte na różnych tekstach Ewangelii prowadzą do praktycznie tych samych wyników. Raz jeszcze Ewangelie okazują się wiarygodnym źródłem historycznym, chociaż podawanie informacji chronologicznych nie było głównym celem ich autorów. I dla nich, i dla nas ważniejsze jest, kim był Jezus: Mesjaszem, Zbawcą i Synem Bożym. Skoro jednak Bóg stał się w Jezusie prawdziwym człowiekiem, trzeba badać dzieje jego życia również od strony historii. Wcielenie i Odkupienie dokonało się bowiem w dziejach ludzkich, w konkretnym miejscu i czasie.

Warszawa

MICHAŁ WOJCIECHOWSKI

¹⁷ Najbardziej rozpowszechniona tabela chronologiczna, ta z Biblii Tysiąclecia, podaje niestety wiadomości mylące na temat daty śmierci Jezusa. Miał on działać w latach 27—28 lub 30—33. Powyżej wskazaliśmy, diacego tradycyjne datowanie, 30—33, jest mniej prawdopodobne. Śmierć zaś Jezusa w roku 28 wymaga podania w wątpliwość danych z J 2, 20 i J 19, 14. 31.

Inną wadę ma tabela z popularnego *Życia Jezusa* H. Daniela-Ropsa. Określa on daty poszczególnych drobniejszych zdarzeń z dokładnością do miesiąca, po czemu nie ma najmniejszej podstawy. Przecież cuda i nauki Jezusa z reguły nie były w Ewangeliach bliżej datowane, a ich kolejność może być przedmiotem dyskusji.

Ks. Norbert Mendecki

DZIEJE MASADY. ZARYS HISTORII BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Masada wznosi się 410 m nad poziomem Morza Martwego, naprzeciw półwyspu El-lizan, pomiędzy dwiema dolinami: od południa Nachal Mezada (=Wadi Sebbe) i od północy Nachal Ben Jair (Wadi Nimre).¹ Góra ta o powierzchni 600 m długości i około 320 m szeroko-

¹ Por. Y. Yadin, *Masada, Encyclopaedia Judaica*, 11, Jerusalem 1971, 1078—1091, szczególnie 1078; por. też E. Dąbrowski, *Masada*, PEB, 2, Poznań 1959, 62—63.

kości stanowiła naturalne miejsce obronne. Aramejska nazwa *me-sada'* (por. Mur 19, 1. 5; 72, 10), jak i hebrajska *ha-mešad* (por. zwój miedziany 9, 17) oraz syryjska *marda'* (por. *Vita Euthymii* 11) znaczą: wyżyna, twierdza górską, zamek warowny". Grecka nazwa *Massada* (Strabon), czy *Masada* (Józef Flawiusz) oraz łacińska *Mas(s)ada* (Pliniusz, Solinus) są przekładem powyższej nazwy aramejsko-hebrajskiej. Arabska nazwa *Sebbe* następuje trudności tłumaczeniowe².

Trudno znaleźć drugie, podobne miejsce w Palestynie, które by tak odpowiadało określeniu „twierdza górską”, pod względem położenia geograficznego i wyglądu zewnętrznego. Z Jr 4, 29 i 1 Sm 13, 6 wiemy, że ludność Palestyny szukała schronienia w owych twierdzach górskich w czasie niebezpieczeństwa. Niektóre „fortece górskie” wymienione są w Starym Testamencie, takie jak: „Skała Granatu” (Sdz 20, 47), „Skała Dzikich Kóz” (1 Sm 24, 3), *Sela* = Petra, stolica Nabatejczyków (2 Krl 14, 7). Także niedostępne miejsca (*mešudot* por. Job 39, 28), w których ukrywał się Dawid przed Saulem (1 Sm 22, 4—5; 24, 23) i przed Filistynami (2 Sm 5, 17; 23, 14) i inne są zapewne owymi „fortecami górskimi”. Relief Setisa I pokazuje nomadów synajskich, którzy schronili się na skale górskiej³. Także w psalmach (Ps 18, 3; 31, 4; 71, 3; 91, 2; 144, 2) Jahwe otrzymuje przydomek „moja skała”.

Historia Masady przedstawia się następująco: według Józefa Flawiusza (*Bell* 7, 285) fortecę na Masadzie założył „Arcykapłan Jonatan”⁴. Chodziłoby więc o Jonatana, brata Judy Machabeusza (161—143/2 przed n. Chr.). Jednak wiele argumentów przemawia za królem Aleksandrem Janneuszem (= hebr. Jonatan; 103—76 przed n. Chr.), między innymi fakt, że najstarsze monety, znalezione w Masadzie sięgają czasów Janneusza⁵. Także inne fortece: Aleksandreion i Macheront (*Bell* 6, 171) potwierdzają zamiar króla Janneusza, aby umocnić wschodnią granicę królestwa. Aleksander Janneusz jako budowniczy Masady chciał umocnić także południową granicę królestwa⁶. Nie jest wykluczone, że już za czasów Dawida Masada służyła jako miejsce ucieczki, co poświadczają skorupy naczyń z w. 10—7 przed n. Chr. Dopiero Aleksander Janneusz rozbudował ok. r. 100 przed n. Chr. Masadę jako fortecę, oczywiście w skromnych wymiarach. Około r. 50 mamy wzmiankę o Masadzie w jednym z tekstów

² C. R. Conder—H. H. Kitchener, *The Survey of Western Palestine. Memoires of the Topography, Orography, Hydrography and Archeology*, (4 tomy), 3, London 1881—1883, 438.

³ O. Keel, *Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament*. Am Beispiel der Psalmen, Zürich³ 1980, 159—160.

⁴ Por. Y. Yadin, *Masada. Der letzte Kampf um die Festung des Herodes*, Hamburg 1967, 11.

⁵ Tamże, 205.

⁶ E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, 1, Leipzig 1898, 638, przypis 137.

z Wadi Murabbaat (Mur 72, 10)⁷. Za czasów Hirkana II (63—40 przed n. Chr.) Masada była najsilniejszą fortecą spośród wszystkich zamków obronnych (Bell 1, 237). Niejaki Heliks — przeciwnik króla Heroda Wielkiego (41—4 przed n. Chr.) schronił się tutaj. Jednak gdy ten podbił Hirkanię i Aleksandreion, poddał się również i Heliks (Bell 1, 238).

W r. 40 przed n. Chr. Herod był zmuszony użyć Masadę jako miejsce ucieczki wobec Partów i wrogich Żydów. Tutaj zostawił krewnych w liczbie 800 pod wodzą swego brata Józefa i udał się do Rzymu w celu przejęcia godności królewskiej (por. Łk 19, 12). W międzyczasie jego przeciwnik król Antigonus (40—37 przed n. Chr.) bezskutecznie oblegał Masadę przez cały rok (Bell 1, 286). Kiedy Herod wrócił z Rzymu w r. 37 przed n. Chr. na czele rzymskich i żydowskich oddziałów wojskowych, bez trudu odzyskał z powrotem Masadę (Bell 1, 293 n). Około r. 30 Masada została zamieniona z wielkim rozmachem, przy użyciu ogromnych środków finansowych, na królewską rezydencję Heroda. Nic więc dziwnego, że Masada stała się znana również w świecie grecko-rzymskim, o czym świadczy wzmianka Strabo na około r. 18 po n. Chr. (16, 2, 44)⁸. Po śmierci Heroda w r. 4 przed n. Chr. Masadę przejęli Rzymianie. Świadczą o tym rzymskie monety z okresu 4 r. przed n. Chr. — 66 r. po n. Chr. W tym czasie poszukiwacz skarbów i autor zwoju miedzianego podaje, że w Masadzie ukryty jest skarb o wartości 9 talentów (= 270 kg srebra)⁹. Pliniusz pisze o Masadzie około r. 50 po n. Chr. jako o „castellum in rupe” (kasztel = zamek na skale)¹⁰. Kiedy wybuchło powstanie Żydów przeciwko namiestnikowi Gessiusowi Florusowi w maju roku 66 po n. Chr., Żydzi opanowali w oka mgnienia Masadę (Bell 2, 408). Pod wodzą zeloty Menachema ben Jehudy (gr. Managmos) splądrowano arsenały zbrojeniowe na Masadzie, przeznaczając zbroję na rzecz Jerolimy (Bell 2, 433 n). Po śmierci Menachema władzę na Masadzie przejęli sykaryci — ludzie sztyletu (Bell 2, 447) i terroryzowali pobliskie otoczenie, szczególnie En-Gedi, poprzez liczne grabieże. Do słynnych łupieżców należał Szymon bar Giora, który dał się mocno we znaki ludności Idumei (Bell 4, 503—537). Wkrótce odłączył się on od grupy związanej z Masadą i przyłączył się do walczących powstańców w Jerolimie. Został nawet dowódcą naczelnym powstania w Jerolimie, dzięki poparciu ludności wiejskiej (Bell 4, 573—577). Dowódcą Masady został niejaki

⁷ DJD (= *Discoveries in the Judean Desert*, 1. D. Barthelemy — J. T. Milik, *Qumran Cave I*, Oxford 1955, 2. P. Benoit — J. T. Milik — R. de Vaux, *Les Grottes de Murabba'at*, Oxford 1961, 3. M. Baillet — J. T. Milik — R. de Vaux, *Les „petites Grottes” de Qumran*, Oxford 1962) 2, 173.

⁸ M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, 1, Jerusalem 1974, 298.

⁹ Por. zwoj miedziany 9, 17—10, 1; DJD 3, 294—295.

¹⁰ Pliniusz 5, 73; M. Stern, dz cyt., 1, 470.

Eleazar ben Jair, były towarzysz broni Menachema, który prowadził bohaterską walkę aż do samego końca. We wrześniu r. 70 po n. Chr. Tytus zdobył Jerozolimę. Dwa lata później S. Lucilius Bassus zdobył Herodeion i Macheront. Późną jesienią r. 73 aż do wiosny 74 r. Masadę oblegali Rzymianie pod wodzą L. Flawiusza Silva¹¹.

Przebieg walki opisuje Józef Flawiusz (*Bell* 7, 252—406). Ponieważ on sam nie był bezpośrednim świadkiem owych wydarzeń, posłużył się następującymi źródłami historycznymi: krótkim rzymskim sprawozdaniem wojennym oraz żydowsko-hellenistycznym opisem walk w stylu dialogu. Według rzymskiego sprawozdania wojennego (*Bell* 7, 275—405 b) Flawiusz Silva wybudował wokół Masady mur celem zapobieżenia ucieczce oblężonych. Ponadto ustawiono strażę czuwającą dzień i noc. Silva wyszukał odpowiednie miejsce pod obóz rzymski. Obóz ten trzeba było zaopatrywać w środki żywnościowe, a zwłaszcza w wodę do picia, gdyż w pobliżu nie znajdowało się żadne źródło. Po tych przygotowaniach wstępnych przystąpiono do właściwego zadania — oblężenia Masady. W celu przygotowania gruntu pod maszyny oblężnicze zaczęto sypać wał ziemny, oczywiście z wielkim nakładem sił. Wkrótce wał osiągnął wysokość 200 łokci. Był on jednak zbyt „grząski”, aby utrzymać maszyny oblężnicze. Dlatego też umocniono wał poprzez nowy nasyp kamienny o wysokości 50 łokci i 50 szerokości. Maszyny oblężnicze użyte w celu zdobycia Masady były podobne do tych, którymi posługiwali się Wespazjan i Tytus. Między innymi posiadały one urządzenia kruszące mury. Nadto przygotowano wieżę o wysokości 60 łokci obitą w całości żelazem. Z tej wieży Rzymianie rzucali kamienie z katapult. Kiedy mur na Masadzie został zniszczony, sykaryci wybudowali nowy, głównie z beli drzewnych, pomiędzy które wsypano ziemię. Takowy mur był bardziej „sprężysty” i lepiej mógł wytrzymać uderzenia maszyny oblężniczej. Silva widząc, że tym razem maszyna oblężnicza nie jest w stanie zniszczyć tego muru wpadł na inny pomysł. Postanowił zniszczyć mur poprzez ogień. Rzucono więc płonące pochodnie na mur, który wkrótce stanął w płomieniach. W pewnym momencie wiatr zmienił kierunek i ogień obrócił się w stronę maszyny oblężniczej. Silva myślał, że ogień zapali i zniszczy całą maszynę oblężniczą, ale wiatr ponownie zmienił kierunek i ku nieszczęściu oblężonych, a ku radości Rzymian, mur został doszczętnie zniszczony. Rzymianie wrócili uradowani do obozu, gotując się do walki następnego dnia. W nocy zwiększono strażę, by nikt z oblężonych nie ratował się ucieczką. Jakież wielkie było zdziwienie Rzymian, kiedy następnego dnia na Masadzie znaleziono ogień pożerający budowlę. Zaczęli więc szybko gasić pożar. A kiedy dotarli do wnętrza pałacu i znaleźli jedynie zwłoki pomordowanych sykarytów, nie cieszyli się zwycię-

¹¹ E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, Edinburgh 1973, 515.

stwem, lecz podziwiali odwagę i męstwo tak małej grupy, bohater-sko broniących się i poległych w obronie ojczyzny.

Zydowsko-hellenistyczne źródło, w formie dwóch mów Eleazara, ogranicza się do przedstawienia wydarzeń na Masadzie, dając do tego własny komentarz. Według drugiej mowy Eleazara nie wszyscy zginęli na Masadzie: starsza kobieta oraz krewna Eleazara schroniły się w podziemiach zamku. Ponadto pięcioro dzieci uciekło w momencie wzajemnego mordowania się. Ogółem wybrało śmierć około 960 mężczyzn, kobiet i dzieci. To zdarzenie miało miejsce dnia 15 miesiąca Xanthikos (= odpowiada w przybliżeniu naszemu kwietniowi). Po zdobyciu Masady Rzymianie osiedlili się tutaj, przebywając co najmniej przez 40 lat.

Z okresu powstania Bar Kochby nie mamy żadnych śladów, które by świadczyły o tym, że powstańcy tutaj przebywali¹². Około r. 250 Solinus wzmiankuje Masadę jako rzymską fortecę na południowej granicy Judei¹³. Powyższą notatkę przejął on od Pliniusza. Dopiero w 5/6 w. po n. Chr. mnisi chrześcijańscy ożywili wzgórze Masady. Cyryl ze Scytopolis przekazał, że słynny mnich Eutymiusz, uciekając przed sławą około r. 420 po n. Chr., przybył do Masady (syr. *Marda*). Żywił się tutaj roślinami, czerpiąc wodę z naczynia. Jako pierwszy wybudował Eutymiusz kościół, a w nim ołtarz¹⁴. Kaplica i cele mni-chów z krzyżami świadczą o ostatnim wykorzystaniu Masady. Teksty rabinistyczne, pisma pielgrzymów czy teksty krzyżowców nie wspominają żadnym słówkiem o Masadzie. Prawdopodobnie ostatnia wzmianka o Masadzie — *Macasa* znajduje się u Ravennasa Anonima¹⁵.

Długie wieki nie interesowano się Masadą. Dopiero 11 maja 1838 r. dwaj amerykańscy badacze Palestyny E. Robinson i E. Smith zidentyfikowali *Qaṣr Sebbe* jako twierdzę Masadę, znaną dotąd jedynie z opisu Józefa Flawiusza. Od tego momentu Masada stała się przedmiotem uwagi licznych naukowców-archeologów¹⁶. W r. 1842 fortecę tę opisał S. W. Wolcott, a pierwsze rysunki zrobił W. Tipping. W ślad za nimi poszli inni naukowcy. Pomiarów twierdzy dokonali po raz pierwszy oficerowie angielscy H. H. Kitchener, Ch. Warren i C. R. Conder w r. 1867. Znalezione rzymski obóz, którego pierwszym odkrywcą był w r. 1909 A. von Domaszewski. W r. 1932 pracował tutaj A. Schulten, a w r. 1954 S. Guttman. Dopiero w latach 1955—1956 dokonano zdjęć dzięki Israel Exploration Society, razem z najlepszymi archeologami izraelskimi pod wodzą J. Avirama. Właściwie i dokładne wykopaliska całego kompleksu przeprowadzono w latach

¹² Y. Yadin, *Bar Kochba. Archäologen auf den Spuren des letzten Fürsten von Israel*, Hamburg 1971, 187—190.

¹³ Solinus 35, 12; M. Stern, dz. cyt., 2, Jerusalem 1980, 419.

¹⁴ Por. J. Bazydło, *Eutymiusz z Jerozolimy, Encyklopedia Katolicka*, 4, Lublin 1983, 1350.

¹⁵ J. Schnetz, *Ravennas Anonymus: Cosmographia. Eine Erdbeschreibung um das Jahr 700* (Nomina Germanica 10), Uppsala 1951, 34.

¹⁶ Poniższe dane pochodzą: Y. Yadin, dz. cyt., (przypis 4), 239—260.

1963—1965 w dwóch wyprawach pod kierunkiem Y. Yadina, razem z całym sztabem archeologów, żołnierzy oraz z setkami dobrowolnych współpracowników. Ruiny Masady zostały uporządkowane i udostępnione turystom. Klasyczną publikacją o Masadzie jest dzieło Y. Yadina *Masada*. Jedyne sprawozdanie, w dodatku tylko techniczne z pierwszej kampanii archeologicznej mamy w: IEJ 15 (1965) 1—120.

Praca naukowo-archeologiczna, trwająca blisko 140 lat, przyniosła następujący obraz osiedli ludzkich, reliktyw archeologicznych i dokumentów literackich¹⁷:

epoka	czas	znaleziska archeol.	świadczenia liter.
okres miedzi	4 w. przed n. Chr.	groty, ceramika	
okres żelaza (monarchia izraelska)	10—7 przed n. Chr.	niektóre skorupy naczyń	
Hasmonejczycy	103—40 r. przed n. Chr.	monety Aleksandra Janneusza	Mur 72, 10
Herod Wielki	40—4 r. przed n. Chr.	budowle fortecy, pałace, spichrze, termy, synagoga I, cysterny, monety	Strabon 16. 2, 44
Herodianie i prokuratorowie	4 r. przed n. Chr. — 66 r. po n. Chr.	tysiące monet, budynki, rozbudowa niektórych obiektów, warstwa nawozu w synagodze	zwój miedziany 9, 17; Pliniusz 5, 73
pierwsza wojna żydowska	66—75 po n. Chr.	pomieszczenia noclegowe, łazienki rytualne, synagoga II, zwoje pism, ostraka, monety, sprzęt domowy, kamienie „bojowe”, szkielety	Mur 19, 1. 5; Józef Flawiusz i jego źródła

¹⁷ Por. tamże, 204; oraz O. Keel—M. Kuchler, *Orte und Landschaften der Bibel, Ein Handbuch und Studienreiseführer zum Heiligen Land*, 2. Der Süden, Zürich 1982, 378.

epoka	czas	znaleziska archeol.	świadczenia liter.
czas powojenny	73—111 po n. Chr.	monety rzymskiego garnizonu, niektóre przebudowy	Solinus 35, 12
okres bizantyjski	5—6 w. po n. Chr.	kaplica, cele mnichów	Vita Euthymii 11
okres arabski	ok. r. 700 po n. Chr.		Ravennas Anonim 2. 14, 3
Wiedeń			KS. NORBERT MENDECKI

O. Józef Wiesław Rosłon OFMConv.

LOGOTECHNIKA BIBLIJNA CLAUSA SCHEDLA (1914—1986)

Jest to artykuł o entuzjaście logotechniki biblijnej, której metodę przedstawił i poparł 32 paradygmatami w dziele *Baupläne des Wortes. Einführung in die biblische Logotechnik* (Verlag Herder 1974). O. prof. dr Claus Schedl zginął w wypadku samochodowym 19 czerwca 1986 r. w wieku 72 lat (ur. 3 sierpnia 1914 r.) już jako emerytowany profesor.

Chciałbym poświęcić trochę miejsca dwom jego publikacjom, stojącym jakby u początku i końca jego drogi poprzez logotechnikę biblijną: książce z 1969 r. i książce z r. 1984. Pierwsza z nich to *Talmud, Evangelium, Synagoge* (Mit 4 Kunstdruckbildern, Tyrolia Verlag, Wien—Innsbruck—München 1969, ss. 448), druga z nich nosi tytuł *Zur Christologie der Evangelien* (Herder, Wien—Freiburg—Basel 1984, ss. 269).

O. Claus Schedl, redemptorysta, profesor Starego Testamentu i teologii biblijnej na uniwersytecie w Grazu i filolog biblijny, w swym pięciotomowym dziele *Geschichte des Alten Testaments* (t. I: Starożytny Wschód i pradzieje, t. II: Boży lud przymierza, t. III: Złote czasy Dawida, t. IV: Czasy proroków, t. V: Pełnia czasów) potrafił szczęśliwie powiązać dzieje z historią literatury, a przy tym ukazać teologię biblijną i dzieje zbawcze nie tylko w oparciu o podłoże historyczne ale w powiązaniach wzajemnych i w rzutowaniu ich na przyszłość. Jego egzegeza odznacza się jasnością i głębią, a przy tym jest śmiała i wykorzystuje w niej autor dostępne dziś osiągnię-